

Tove Ladstein og Tor Skoglund

Utviklingen i norsk jordbruk 1950-2005

Jordbruket er en næring som har gjennomgått store endringer etter annen verdenskrig. Sysselsettingen og antall gårdsbruk er kraftig redusert siden 1950. Samtidig har det vært en sterk produktivitetsvekst i denne næringen. I dag er 2,5 prosent sysselsatt i jordbruk, og jordbrukets andel av bruttonasjonalproduktet (BNP) er 0,5 prosent. Tilsvarende tall for 1950 var 23,5 prosent av de sysselsatte og 7 prosent av BNP. Fordi jordbruket spiller en viktig rolle i flere sammenhenger, blant annet når det gjelder distriktpolitikk og matforsyning, er næringen likevel gjenstand for stor politisk interesse og diskusjon. I den siste tiden er det særlig de såkalte WTO-forhandlingene¹ som er i fokus. Jordbruksforhandlingene i WTO vil sannsynligvis medføre en liberalisering av handelen med jordbruksvarer og kan dermed få stor betydning for jordbruket i Norge (Brunstad og Gaasland 2006).

I denne artikkelen er formålet å se på noen sentrale trekk ved utviklingen i norsk jordbruk etter 1950. Hovedkilden er nasjonalregnskapsstatistikk.

Sterk nedgang i sysselsetting og utførte timeverk

Antall gårdsbruk er redusert med tre fjerdedeler siden 1950. Det totale jordbruksarealet i drift er likevel omtrent uendret, slik at gjennomsnittsarealet per bruk er nesten firedoblet i denne perioden, (Statistisk sentralbyrå 2007). Det meste av jorda på de nedlagte gårdsbrukene blir i første omgang tilleggsjord på de gjenværende brukene.

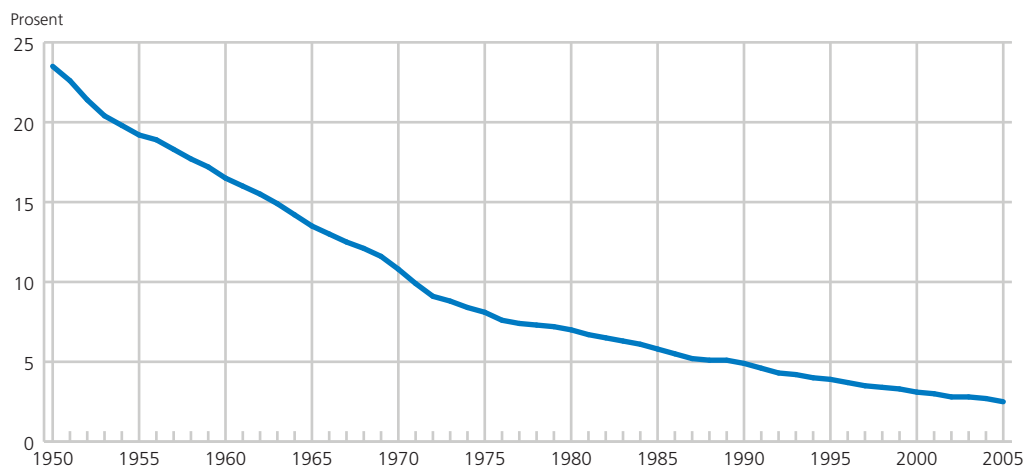
Mens det i 1950 var vel 350 000 sysselsatte i jordbruket, er antallet i 2005 redusert til 60 000. Det vil si at mer enn 290 000 personer har forlatt jordbruket i denne perioden. Det har vært sysselsettingsned-

gang hvert år etter 1950, med unntak av årene 1976-1980 da sysselsettingen i jordbruket var relativt stabil. Siste del av 1970-tallet og begynnelsen på 1980-tallet var en periode som var preget av stor optimisme i næringen (Almås 2002). Etter dette har sysselsettingsnedgangen igjen skutt fart. Siden 1990 er sysselsettingen redusert med om lag 40 000 personer.

Årene etter annen verdenskrig var preget av sterk vekst i norsk økonomi og liten arbeidsledighet. Arbeidskraft fra jordbruket har i stor grad blitt overført til andre næringer. Andelen som er sysselsatt i tjenesteytende næringer, har økt fra 40 prosent like etter krigen til om lag 77 prosent i dag (Skoglund 2007).

¹ World Trade Organization.

Figur 1. Jordbrukets andel av total sysselsetting. 1950-2005. Prosent

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Hovedtyngden av de sysselsatte i jordbruket er selvstendige gårdbrukere som har dette som hovedyrke. Tallene for selvstendige inkluderer også familiearbeidskraft uten fast avtalt lønn. Næringen sysselsetter dessuten et ikke ubetydelig antall lønnsstakere (leid arbeidsinnsats) i form av sesongarbeidere, avløserer med videre. Andelen lønnsstakere gikk fra 1950 til 1970 ned, men har deretter økt (tabell 1). De siste årene har det vært en økning i bruken av utenlandsk arbeidskraft i jordbruket. Ifølge SSBs statistikk over sysselsatte på korttidsopphold i Norge var det i 4. kvartal 2006 i overkant av 2 000 ikke-bosatte lønnsstakere i norsk jordbruk. Imidlertid er

4. kvartalstallene antakelig lite representative for året som helhet. Andre undersøkelser indikerer at gjennomsnittet i løpet av året kan være betydelig høyere. Rye (2006) anslår at utenlandsk arbeidskraft står for om lag 8 prosent av den samlede arbeidsinnsatsen i norsk jordbruk. Det meste av den utenlandske arbeidskraften i jordbruket er sesongarbeidere som i gjennomsnitt er ansatt 2-3 måneder.

Antallet utførte timeverk i jordbruket har hatt en utvikling som samsvarer med utviklingen i antall sysselsatte personer. Fordi gjennomsnittlig arbeidstid også har gått ned, er nedgangen i utførte timeverk relativt sett enda sterkere enn sysselsetningsnedgangen. Nasjonalregnskapets tall viser at utførte timeverk per sysselsatt person er redusert fra 2 390 timer i 1950 til 1 960 timer i 2005.² Dette gir en reduksjon

Tabell 1. Sysselsetting og utførte timeverk i jordbruket. 1950-2005

	1950	1970	1990	2005
Sysselsatte personer (1 000)	353,4	176,9	100,7	59,7
Andel lønnsstakere (prosent)	25	19	22	28
Utførte timeverk (millioner)	844,8	375,3	200,0	117,0
Utførte timeverk per sysselsatt person	2 390	2 122	1 986	1 960

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

² Nasjonalregnskapets tall for utførte timeverk per sysselsatt person vil kunne avvike fra annen statistikk. Timeverkstallene påvirkes blant annet av hvilke forutsetninger og datakilder som brukes for å anslå omfanget av deltid og biarbeid, siden yrkeskombinasjoner er svært vanlig i jordbruket. I nasjonalregnskapet er arbeidskraftundersøkelsene hovedkilden for deltids- og biarbeidstallene.

i gjennomsnittlig arbeidstid på 18 prosent, mens tilsvarende tall for industrien viser en nedgang på 24 prosent i samme periode. Arbeidstidsreformene i denne perioden, med økt ferie og kortere arbeidsuker, har dermed fått mindre betydning for arbeidstidsmønsteret i jordbruket enn i industrien. Mange gårdbrukere har fortsatt lange arbeidsdager. Ifølge Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 hadde heltidsgårdbrukere i gjennomsnitt 48 timers arbeidsuke, mens gårdbrukere med biarbeid i gjennomsnitt arbeidet 43 timer på bruket (Løwe 2003). Denne undersøkelsen bekrefter også at gårdbrukere har vesentlig mindre ferie enn andre grupper.

Fra potetproduksjon til korndyrking

Norsk jordbruksproduksjon har sin største verdi i produksjon av kjøtt, melk, korn og poteter. Som man vil se av tabell 2, har det vært en omfattende dreining i sammensetningen av jordbruksproduksjonen i løpet av etterkrigstiden. Kjøttproduksjonen er nær tredoblet siden 1950, mens kornproduksjonen er mer enn tredoblet, målt i tonn. Hvete er vår viktigste matkornart, og det er denne som står for mye av økningen. Økningen i kornproduksjon henger også sammen med økning i produksjon av svin og fjørfe som i hovedsak føres med korn.

Produksjonen av melk er omtrent den samme i dag som i 1950, mens potetproduksjonen er betydelig redusert. Endringen avspeiler en omlegging av kostholdet.

Tabell 2. Hovedtall for produksjonsutviklingen i jordbruket. 1 000 tonn

	1950	2005
Kjøtt	104	284
Kumelk	1 567	1 566
Korn	358	1 298
Poteter	1 116	317

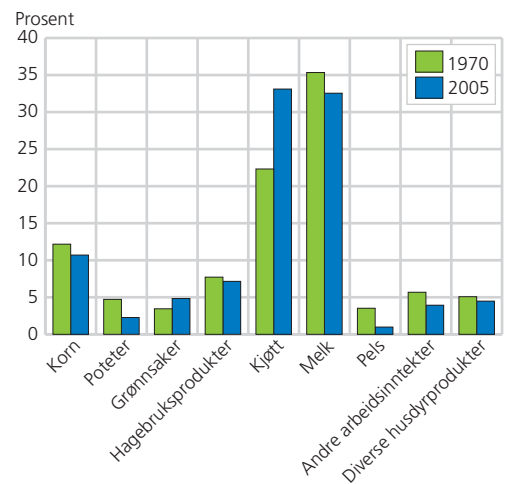
Kilde: Statistisk sentralbyrå (1995). Jordbruksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

I de første etterkrigsårene var poteter svært viktig, mens kornprodukter i dag har tatt noe av potetens posisjon i kostholdet. Videre har Norge, i likhet med andre land i økonomisk vekst, hatt en stor økning i forbruket av kjøtt.

Figur 2 viser endringer av sammensetningen i produksjonen, målt i verdi og mer detaljert. Her er imidlertid tidsperioden kortere. Som nevnt øker produksjonen av kjøtt, og til sammen bidrar husdyrrelaterte produksjoner med tre ganger så stor verdi som planterelaterte produkter. Dette gjaldt både 1970 og 2005.

En annen varegruppe som har økt betydelig i verdi, er grønnsaker. Økt forbruk av grønnsaker og kjøtt er et tegn på økende økonomisk velstand i befolkningen. I tillegg er importen av grønnsaker mange-doblet de siste årene. Også korn har blitt stadig viktigere i kostholdet, men i løpet av de siste 35 årene har allikevel ikke kornproduksjonen totalt blitt viktigere, målt i verdi. Dette skyldes blant annet prisvaria-

Figur 2. Sammensetning av produksjonen i jordbruket. 1970 og 2005. Verdi i løpende priser. Andeler i prosent

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

sjoner på ulike kornprodukter og prisendringer over tid.

Hagebruksprodukter omfatter produksjon av blomster, planter, frukt og bær. Importen av disse produktene er blitt svært omfattende de siste årene, men vi ser allikevel at den norske produksjonen holder stand. Diverse husdyrproduksjoner omfatter egg, ull og andre husdyrprodukter.

Andre arbeidsinntekter i figur 2 inkluderer entreprenørvirksomhet, arbeid som investeringer, oppstalling av hest, i tillegg til virksomhet knyttet til campingplasser med mer. Når media i blant kan gi oss inntrykk av at andre arbeidsinntekter øker i omfang i jordbruket, er det interessant å se at slik virksomhet likevel utgjorde en større andel av den samlede produksjonsverdien i 1970 enn i dag.

Produksjon av pelsdyr har vært en viktig næring i mange områder av landet (Sjelmo 2006). Næringen hadde sin storhetstid på slutten av 1960-tallet. Fra 1970 og fram til i dag har produksjonen gått vesentlig ned, men samtidig er rå skinn blitt jord-

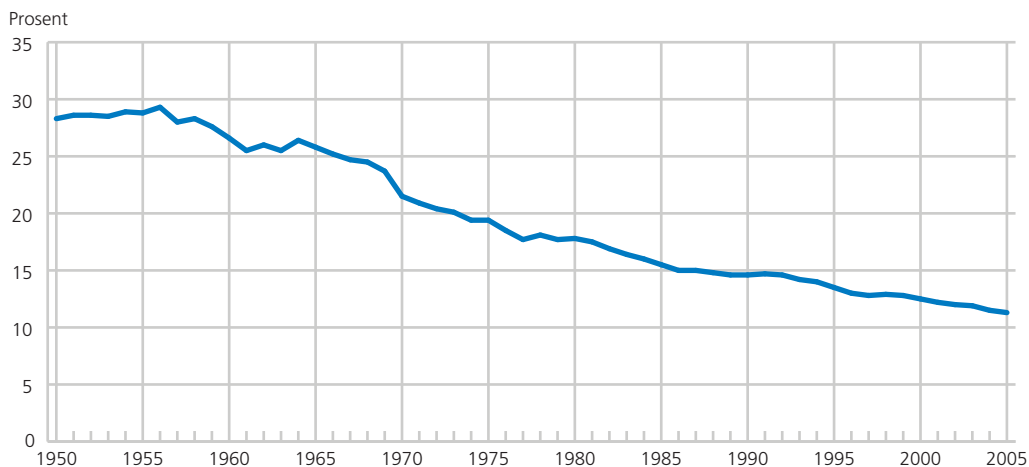
brukets viktigste eksportartikkel, og i dag eksporteres nesten hele produksjonen av rå skinn. Som en kuriositet kan det nevnes at de nordiske landene står for mer enn halvparten av verdens skinnproduksjon, hvorav Norge står for omtrent 10 prosent.

Husholdningene bruker mindre til mat

Det er et velkjent økonomisk fenomen at matvarenes andel av husholdningenes konsum avtar når inntekt og konsum vokser. Matvarene utgjorde i underkant av 30 prosent av konsumet i 1950-årene, falt til om lag 20 prosent på 1970-tallet og videre til i overkant av 10 prosent i dag, se figur 3. Det er først og fremst boligutgiftene og utgiftene til transport som legger beslag på en større del av husholdningenes budsjett i dag enn i 1950.

Til tross for at antall bruk og antall timeverk i landbruket er vesentlig redusert, er volumet som produseres økt, og særlig skjedde dette fram til 1984. Dette er en konsekvens av industrialiseringen av jordbruket og den effektiviseringen dette har ført med seg. Likevel er gjennomsnittlige norske bruk svært små i europeisk måle-

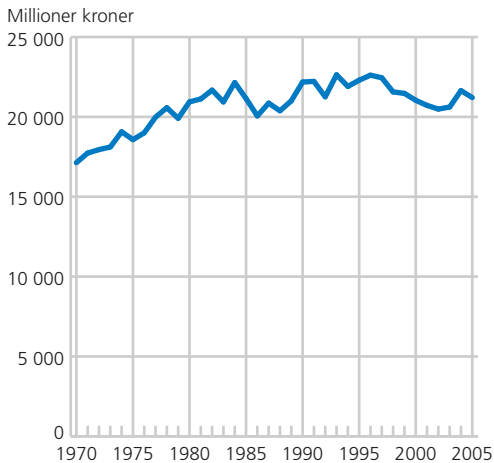
Figur 3. Matvarenes andel av husholdningenes konsum. 1950-2005¹. Prosent

¹ Tallene for 1950-1969 er fra Statistisk sentralbyrå (1995), tabell 22.4. Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

stokk. Det er all grunn til å tro at prosessen der jordbruksbedrifter slår seg sammen, vil fortsette som en del av moderniseringen. Man kan her nevne som eksempel at

Figur 4. **Jordbruksproduksjonen. 1970-2005. Faste 2000-priser. Millioner kroner**

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

antall gårder som rapporterte å drive med kornproduksjon i 1949, var 112 000, mens antallet i 2005 var nede i 16 800. Samtidig er antall dekar per bruk med korn steget fra 13,5 til 197,9.

Sterk produktivitetsvekst

Arbeidskraftproduktiviteten i jordbruket, målt som bruttoprodukt i faste priser per utførte timeverk, er mer enn åttedoblet siden 1950, det vil si at hver arbeidstime gir vel åtte ganger så høyt produksjonsresultat i dag. Den sterke produktivitetsveksten skyldes utnyttelse av ny kunnskap og ny teknologi. Det var også stor tilgang på billig arbeidskraft i de første årene etter krigen. Det er foretatt store investeringer i nye maskiner og nye driftsbygg i denne perioden. Samtidig har sammensetningen av produksjonene som tidligere nevnt endret seg, og større bruk har medført at en har kunnet utnytte stordriftsfordeler i produksjonen.

Jordbruksnæringen i nasjonalregnskapet

Jordbruket omfatter dyrking av jordbruks- og hagebruksvekster (korn, grønnsaker, bær, planter) og produksjon knyttet til husdyrhold (kjøtt, melk, egg, honning, pelskinn). I tillegg inkluderes avløservirksomhet og tjenester tilknyttet jordbruk, som inseminasjon og oppstalling av hest. Det gjøres også anslag for produksjon av poteter, grønnsaker, frukt og bær til eget bruk i husholdningene.

Jordbruksnæringen i nasjonalregnskapet omfatter i tillegg jakt, viltstell og tjenester tilknyttet jakt og viltstell. Dette regnes som produksjon for eget bruk.

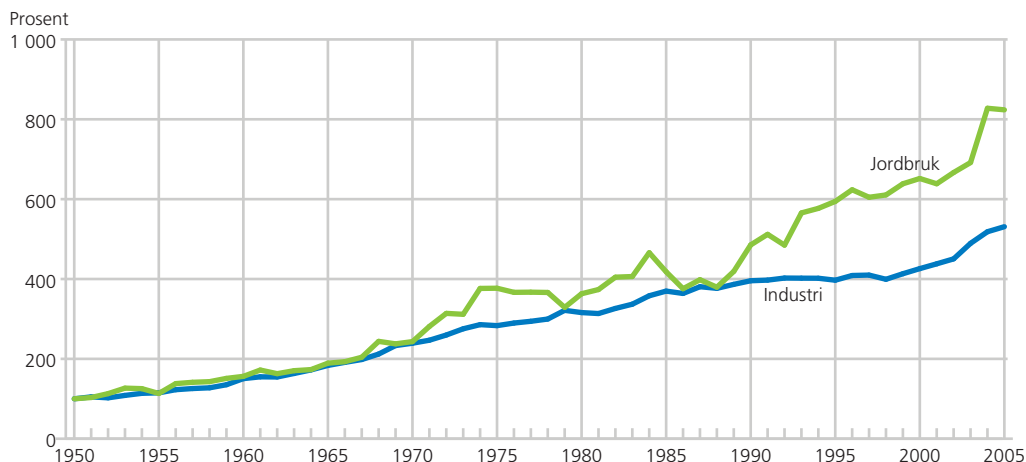
Interne leveranser, som naturgjødsel fra husdyrproduksjon til planteproduksjon, regnes ikke som en del av produksjonsbegrepet. Dette følger av det såkalte «national farm»-prinsippet, det vil si at alle gårder betraktes under ett.

Jordbruksnæringen i nasjonalregnskapet omfatter i liten grad tilleggsnæringer som hytteutleie, gårdsturisme, leiekjøring med traktor og andre tjenester som jordbruket produserer.

Den viktigste datakilden for produksjonstallene er totalkalkylen for jordbruket som utgis av budsjettnemnda for jordbruket. Dessuten utnyttes informasjon fra totalregnskap for reindriftsnæringen og SSBs jaktstatistikk.

Tallene for sysselsetting og utførte timeverk bygger på informasjon fra budsjettnemnda for jordbruket, SSBs arbeidsmarkedsstatistikk (arbeidskraftundersøkelsene og registerbasert sysselsettingsstatistikk).

For mer informasjon, se Sagelvmø og Sjølie (2001).

Figur 5. **Bruttoprodukt i faste priser per utførte timeverk i jordbruk og industri. 1950-2005¹. 1950=100**

¹ Tallene for perioden 1950-1969 bygger på nye beregninger i SSB.
Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Figur 5 viser utviklingen i arbeidskraftproduktivitet i jordbruket sammenliknet med industri. Mens de to næringene hadde en relativt lik utvikling de første 20 årene i denne perioden, har jordbruket gjennomgående hatt betydelig sterkere produktivitetsvekst enn industrien etter 1970. Produktivitetsveksten i jordbruket har vært særlig sterk de siste 15 årene. I denne perioden har den gjennomsnittlige årlige veksten i bruttoprodukt per utførte timeverk i jordbruket vært i underkant av 4 prosent; dette er nesten det dobbelte av den tilsvarende vekstraten for industrien.

Referanser

Almås, Reidar (2002): *Norges landbruks-historie IV 1920-2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*, Det norske samlaget.

Brunstad, Rolf Jens, og Ivar Gaasland (2006): WTO og norsk jordbruk: Liv laga eller kroken på døra? ØKONOMISK FORUM nr. 1, 2006.

Løwe, Torkil (2003): Lange arbeidsdager for gårdbrukeren, Økonomiske analyser 6/2003, Statistisk sentralbyrå.

Rye, Johan Fredrik (2006): *De nye landarbeiderne. En kvantitativ kartlegging av utenlandsk arbeidskraft i det norske landbruket*, Rapport 9/06 fra Norsk senter for bygdeforskning.

Sagelvmo, Ingunn og Håvard Sjølie (2001): Beregning av næringene jordbruk og skogbruk i nasjonalregnskapet, Notater 2001/52, Statistisk sentralbyrå.

Sjelmo, Otto (2006): Verdiskapning og sysselsetting i pelsdyrnæringen i Sør-Trøndelag, Notat 2006-16, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.

Skoglund, Tor (2007): Arbeidstiden er redusert med en tredel etter krigen, Samfunnsspeilet 2/2007, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Historisk statistikk 1994*, Norges offisielle statistikk C 188.

Statistisk sentralbyrå (2007): *Naturressurser og miljø 2007*, Statistiske analyser 92.